

AZ ESEMÉNYRŐL

KASZA PÉTER

8

BUDA OPPUGNATA 1541 – EGY KORSZAKVÁLTÓ ESEMÉNY ÚJ MEGKÖZELÍTÉSBE¹

A szélesebb olvasóközönség számára alighanem Gárdonyi Géza pár éve a legközkedveltebb magyar regénynek választott műve alapján ismertek Buda török kézre kerülésének körülményei. Az *Egri csillagok* második, *Oda Buda* című részének középpontjában ugyanis az 1541. augusztus 29-i események állnak. Ezen a napon vonultak be a várba Szülejmán török szultán hivatalosan a magyar védők megsegítésére érkező csapatai, hogy a következő 145 évre a magyarországi török Hódoltság központjává tegyék az egykori magyar fővárost.

Bár a középkorai történelemtények megemlíti Buda 1541. évi elestét, a főváros török kézre kerülésénél nemcsak a köztudatban tűnik nagyobb jelentőségűnek a 15 évvel korábbi mohácsi vereség, de a szűkebb szakma is sokkal többet foglalkozott a mohácsi csata okainak és lefolyásának elemzésével. Míg a mohácsi vereséget könyvtárnyi szakirodalom elemezte,² és az eseményre vonatkozó források is több gondos és nagyszabású forráskiadványban³ érhetőek el nemcsak a kutatók, de a magyar fordításoknak hála a nagyközönség számára is, Buda elestének körülményeit mindeddig nem dolgozta fel a tudomány, ami részben azzal is magyarázható, hogy az összegzést, alaposabb értékelést lehetővé tevő alap kutatások, a források szisztematikus összegyűjtése és közzététele sem történt meg.

Holott Buda eleste mindenképpen korforduló a magyar történelemben. Egyrészt korábban példa nélküli módon az ország szíve, fővárosa került hosszú időre egy idegen, ráadásul merőben más kultúrájú hatalom fennhatósága alá, ami radikálisan átrendezte a magyar politikai és kulturális elit lehetőségeit. Másrészt bebizonyosodott, hogy a magyar vezető rétegek által a Mohácsot követő másfél évtizedben kipróbált két út, vagyis a Habsburg-orientáció, illetve a Szapolyai által képviselt laza török vazallusi kísérlet, egyike sem képes megnyugtató választ adni az ország problémáira. Míg a Habsburgok Szapolyai halála után is képtelenek voltak kézre keríteni és megvédeni Budát, 1541-ben az is világossá vált, hogy a törökös politika önmagában szintén katasztrófához és az ország megszállásához vezet. Ma, 475 év távlatából ez inkább csak tankönyvi adat, holott érdekes módon a korabeli Európában Buda veszte összehasonlíthatatlanul

1. A tanulmány megírását az NKFIH K-119237 azonosító számú, *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történelmi műve* című kutatási projektje támogatta.

2. Az idevágó irodalom olyan bőséges, hogy még válogatást adni sem könnyű. Mindenképpen érdemes kiemelni, hogy 1926-ban és 1976-ban, vagyis a csata 400. illetve 450. évfordulójára is jelent meg egy-egy, kiváló tanulmányokat tartalmazó emlékkönyv: *Lukinich 1926*, illetve *Rúzsás – Szakály 1986*. Emellett számos monográfia is foglalkozott a csata történetével és körülményeivel: *Szakály 1975*; *Perjés 1979*; újabban: *B. Szabó 2006*, és *B. Szabó 2015*.

3. Néhány példa a legfontosabbak közül: *Fraknoi 1884*; *Bartoniek 1926*; *Katona 1979*; *B. Szabó 2006*.

élénkebb visszhangot váltott ki, mint a korábbi magyar vereségek, Nándorfehérvár vagy akár Mohács.⁴

A TRAGIKUS AUGUSZTUS 29.

Buda elestéhez hosszú út vezetett, és a vár török kézre kerülése csak a betetőzése annak az eseménysornak, mely húsz évvel korábban Nándorfehérvár elfoglalásával vette kezdetét. Az új szultán, I. Szülejmán első hadjáratát a régóta komoly ellenfélnek számító Magyar Királyság ellen vezette, és hetekig tartó ostrom után bevette a déli végvárvonal kulcserődjének számító Nándorfehérvárt. Ezzel megnyílt az út az ország belsejébe vezetendő további hadjáratok számára. Nándorfehérvár eleste önmagában még nem jelentette a középkori Magyar Királyság bukását, de védtelenné tette az országot egy újabb oszmán hadjáratral szemben, így mindenképpen ez az esemény tekinthető az ország majdani részleges török megszállása felé vezető első lépésnek.⁵ Mint ismeretes, öt évvel később Mohács mezején az oszmán sereg egy, a kor viszonyai közepette jelentékeny számú magyar sereget söpört el egy rövid ütközetben,⁶ de a nagyarányú vereségnél is súlyosabban esett a latba, hogy az ország királya, II. Lajos is életét veszítette az ütközetet követő menekülésben.⁷

A trónutódlás kérdése polgárháborúba torkollott, ami kiváló lehetőséget biztosított az oszmánoknak, hogy további lépéseket tegyenek az ország bekebelezése felé. Bár 1529-ben és 1532-ben is sikertelenül kísérleteztek Bécs elfoglalásával, a 1520-as évek végétől az is világossá vált, hogy az utolsó nemzeti királynak is tekintett Szapolyai I. János (1526–1540) csak török segítséggel tudja megtartani az uralma alatt álló keleti országrészt Habsburg I. Ferdinánddal (1526–1564) szemben. Így, bár adót nem kellett fizetnie, János király lényegében az oszmánok vazallusa lett, országrésze pedig betagozódott a Török Birodalom érdekszférájába. A patthelyzet János 1540. évi halálával mozdult ki a holtpontról, amikor csecsemő fiának gyámjai török segítséggel próbálták megőrizni az eddig uralt országrészeket, míg Ferdinánd fegyverrel igyekezett változtatni az 1538-as váradi béke óta fennálló status quo-n. A bizonytalan helyzet szükségessé tette az oszmánok katonai beavatkozását, a szultán pedig 1541 augusztusában úgy határozott, hogy csapataival megszállja Budát, amely köré a következő három év harcai során újabb várak és városok elfoglalásával védőgyűrűt vont. Ezzel az ország három részre szakadt, középső része pedig vilajetként török tartománnyá vált.

MI VESZETT BUDA ALATT?

4. Alapos, de még így sem teljes áttekintést ad a korszak Turcica-irodalmáról Göllner 1961.

5. Nándorfehérvár jelentőségére jellemző, hogy Istvánffy ezzel indítja a *Historiae* VII. könyvét és liviusi mintára valóságos kis *proemiumot* ír a könyv elejére, érzékeltetve, hogy az elbeszélés szakaszhatárra ért, és innentől minőségileg más események bemutatása következik. *Istvánffy 1962: 78.*

6. A kérdés hadügyi vonatkozásairól lásd: *B. Szabó 2004* és *B. Szabó 2005.*

7. A Lajos király halálát körülengő legendák születésével kapcsolatban lásd: *Farkas 2000* és *Farkas 2001.* A király halálának mikéntjéről a közelmúltban ismét élénk vita bontakozott ki. Újabbban interdiszciplináris jelleggel, történészek mellett filológusok, orvossalakértők, antropológusok bevonásával vizsgálták a kérdést. Vö.: *Farkas – Szebelédi – Varga 2016.*

Bár Buda volt az első és egyetlen latin keresztény főváros, amely oszmán kézre került, ez önmagában aligha magyarázná azt az élénk érdeklődést és heves reakciót, melyet az esemény úgy az európai politikában, mint a szellemi élet jelesei körében kiváltott. Mi állt e roppant érdeklődés hátterében?

Noha a magyar diplomácia már Nándorfehérvár eleste után igyekezett felhívni Európa figyelmét a növekvő török veszélyre,⁸ a fontos végvár elvesztése mégis alapvetően magyar belügy maradt. Annál is inkább, mert 1522-ben az ispotályos lovagok székhelyének, Rodosznak az elfoglalása hamar el is homályosította a korabeli köztudatban Nándorfehérvár vesztének jelentőségét. Mohács már sokkal élénkebb visszhangot váltott ki,⁹ ami érthető is, hiszen a csatában egy király is életét vesztette, de a vereség után egyrészt látszólag nem történt radikális változás, hiszen a törökök nem szállták meg Magyarországot, így a veszély továbbra is távolinak tetszett, másrészt alig fél évvel a csata után V. Károly csapatai bevették és barbár módon kifosztották Rómát. Az 1527. május 6-án bekövetkező *Sacco di Roma* híre mélyen megrázta az egész kontinenst,¹⁰ a távoli magyar esemény így megint lekerült a napirendről. Buda 1541. évi török kézre kerülése azonban több szempontból is más megítélés alá esett. Buda egy európai középhatalom fővárosa volt, mely meghatározó szerepet játszott a térség gazdasági és kulturális életében. Bár a közvélekedés úgy tartja, hogy Mátyás fényes korszaka után az 1490–1526 közé eső Jagelló-kor a hanyatlás időszaka, amellet, hogy újabban a történettudomány is más színben látja a Jagelló uralkodók regnálását, az irodalom- és művelődéstörténet már régebb óta hangoztatja, hogy ez a három és fél évtized a reneszánsz kultúra egyik fénykora volt Magyarországon. Buda igazi szellemi központ volt, és a dinasztikus kapcsolatok adta előnyöket is kihasználva, a magyar humanisták és művészek élénk kapcsolatokat építettek ki osztrák, cseh és lengyel pályatársaikkal.

II. Ulászló és II. Lajos egyaránt voltak magyar és cseh királyok, így a Buda és Prága közti élénk kapcsolatok adottak voltak. Krakkóban, ahol a térség egyik leghíresebb egyetemén amúgy is számos magyar diák tanult, Ulászló testvére, így Lajos király nagybátyja, I. Zsigmond uralkodott. Bécs pedig a 1515-ös Habsburg-Jagelló kettős házassági szerződés után szintén rokoni kapcsolatokkal csatlakozott a térséghez. Budán a kor számos híres humanistája megfordult, és őrzött emlékeket a királyi udvar pompájáról és főleg a nagyszerű könyvtárról. Aki nem járt Budán, annak is jó eséllyel volt magyar ismerőse, barátja, amikor tehát Buda török kézre került, és kiszakadt az addigi kulturális hálózatból, törvényszerű volt, hogy a helyhez direkt vagy indirekt

8. Brodarics István Rómában, Macedóniai László Nürnbergben tartott beszédében emelte ki a vár jelentőségét. Macedóniai László beszéde magyarul is olvasható, (*Klaniczay 1982: 902–912.*), Brodaricsé, ami mindössze egy példányban maradt fenn, csak latinul (*Brodericus 1985*). A beszédről újabban: *Kasza 2015: 52–62.*

9. Jó összefoglalót ad a mohács tematikájú német újságlapokról és népekekről: *Pukánszky 1926: 277–294; Fraknoi 1876: 8–14; Bleyer 1897: 334–347, 417–436; Huszár 1912: 517–520.* Az újságlapok történeti forrásértékéről máig mérvadó *Benda 1942.* A Német Birodalomban gyakorolt hatásokról vö.: *Horváth 1937.* Az 1526-ban megjelent német újságlapokról több forrásból is lehet tájékozódni. *Apponyi 2004; Kertbeny 1880; Göllner 1969–78; Hubay 1948; Német S., 1993.*

10. A *Sacco di Roma* visszhangjáról a kortárs humanisták körében vö.: *Gouwens 1998.*

szalakkal kötődő humanisták azonnal reagáltak a hírre.

Frangepán Ferenc Regensburgban, 1541 nyarán, még Buda eleste előtt mondott beszédét valósággal szárnyára kapja a hír, és 1541 folyamán három latin, két német és egy olasz kiadásban lát napvilágot.¹¹ Buda eleste után nyomtatják ki a dalmát humanista, Tranquillus Andronicus törökellenes beszédét,¹² de ekkor jelenik meg Joachim Camerarius egyetlen ismert török elleni orációja is.¹³ Jacopo Sadoletto homiliát ír Buda eleste kapcsán,¹⁴ Clemens Janicius lengyel költő gyászselégiában siratja el a várost,¹⁵ de a hír visszhangot ver még a távoli Dubrovnikban is, ahol Mavro Vetranović bencés szerzetes ír horvát nyelvű gyásznémetet (*tužba*) Buda vesztéséről.¹⁶

Nem csekélyebb a hazai visszhang sem: Tinódi több éneket is szerez Buda kapcsán,¹⁷ Verancsics Antalnak két hosszabb levélben számolnak be a budai események menetéről,¹⁸ a budai polgárok árulása a tárgya az egyik első magyar nyelvű emlékiratnak,¹⁹ biztosan kortárs megfigyelő beszámolóján alapszik a *Memoria rerum* budai ostromot leíró hosszú részlete,²⁰ de igen hangsúlyos az események bemutatása Szeréminél is.²¹

De nemcsak a humanisták rokonszenve emelte Buda elestét európai jelentőségűvé. Amiatt, hogy a szultán serege 1541. augusztus 29-én ellenállás nélkül vonult be a várba, hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy Buda birtoklásáért akkor már másfél éve öldöklő, ostromokban is megnyilvánuló küzdelem folyt, amely 1542-ben is folytatódott, utózöngéi pedig egészen a török hódoltság megszilárdulásáig, 1544-ig kihatottak.

BUDA OSTROMAI

János király 1540 júliusában halt meg Erdélyben, és egy alig pár hetes fiúörökös maradt utána. Ferdinánd és hívei rögvést érvényesíteni akarták a váradi béke azon cikkelyét, miszerint János halálával, akár van örököse, akár nincs, Ferdinánd kapja meg az egész országot. Bár a lengyel diplomácia igyekezett közbenjárni, hogy Izabella és tanácsosai tartsák magukat a megállapodáshoz, a török ellenlépések miatt aggódó magyar urak, élükön Fráter Györggyel, Török Bálinttal és Petrovics Péterrel, a királyfi gyámjaival, nem járultak hozzá, hogy Izabella átadja Budát Ferdinándnak. A Habsburg uralkodó,

11. Vö. Göllner 1969–78: 323–325. A mű olyan népszerű volt, hogy nemcsak a 16. század végén nyomtatták ki ismételtelen gyűjteményes kötetekben, de Szenci Molnár Albert is beválogatta *Idea Christianorum* című, 1616-os munkájába. Erről bővebben: Imre 1987: 231–252.

12. Erről újabban: Kasza 2016: 40–49. illetve Kasza 2017a: 287–300.

13. Kasza 2017.

14. Sadoletto 1541.

15. Janicki 1541.

16. Lőkös 1996: 58–59.

17. Egész pontosan hármat ismerünk, amelyeket felvett az 1554-ben Kolozsvárott kiadott *Krónikába*. A *Buda vesztéséről és Terek Bálint fogságáról*, illetve a *Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* kifejezetten a témába vág, de a *Krónikát* kezdő, négy részes *Erdéli história* első éneke is Buda vesztéről szól. Vö.: Tinódi 1984.

18. Verancsics Antalhoz levél az 1541-ki budai veszedelemről. Vö.: Verancsics 1857: 167–178.

19. Bornemisza 1981. 70–77.

20. Bessenyei 1981: 50–91.

21. Szerémi 1979: 314–327.

hogy nyomatékot adjon követelésének kipróbált tábornokát, Leonard Felset küldte egy közel tízezres sereggel Buda elfoglalására. Fels sikerrel vette be a Buda védőövezetét jelentő várakat, Visegrádot, Vácot és Pestet, a jól megerősített Buda ostromához azonban nem érezte magát elég erősnek, így hamarosan feloldotta az ostromzárát és visszavonult. Pesten azonban jelentékeny német helyőrség maradt. Pest ebben az időben komoly falakkal megerősített város volt, amelynek védői a legkorszerűbb technikát alkalmazva, belső árkokkal és sáncokkal pótolták a régebbi építésű falak véderejét. Erre nagy szükségük is volt, mert a határmenti bégek csapataiból összeálló török sereg magyar egységekkel is kiegészülve 1541 tavaszán hetekig ostromolta Pestet, de a védőknek sikerült megtartaniuk a rájuk bízott várost.

1541 májusában újabb, közel 40 ezer fős Habsburg-sereg érkezett Buda alá Wilhelm Freiherr zu Roggendorf vezénylete alatt, és egészen augusztus 22-ig ostrom alatt tartották Budát, ahol Izabella és tanácsosai elszántan védekeztek. A védők több heves rohamot, aknatámadást is átvészeltek, sőt egy árulást is sikerült elhárítaniuk, a török felmentő sereg érkezésének hírére pedig Roggendorf a Gellérthegyen sáncolta el magát. Az ellenfelek hetekig néztek farkasszemet, végül a szultán közeledtének hírére a sereg vezérei rávették a sebesült Roggendorft, hogy vonuljon vissza. A dunai átkelésel járó hadművelet azonban tragédiába torkollott: a németek szándékát észrevéve a törökök és a várbeli magyarok összehangolt támadást indítottak az pesti oldalra igyekvő sereg ellen, jelentős részét lemészárolták vagy fogságba ejtették. A német had felmorzsolása után került sor a híres jelenetre, amelyet az *Egri csillagokból* is jól ismer mindenki, amikor a szultán a sátrába invitálta a magyar vezetőket, a janicsárok pedig eközben elfoglalták Budát. Az ország szíve török megszállás alá került, Izabella és fia vazallusként Erdélyt és a keleti területeket kapta csak meg, a veszélyesnek ítélt Török Bálintot pedig a szultán rabként vitte magával Isztambulba.

A sokk mozgásba hozta az európai erőket is. A 1542. évi speyeri birodalmi gyűlés két *Romzug*-nyi katonát, vagyis 40 ezer gyalogost és 8 ezer lovaszt szavazott meg az az évi, Buda visszafoglalását célzó hadjáratra. És bár a sereg egy része sosem gyűlt össze, a Brandenburgi Joachim vezette, Ferdinánd-párti magyar urak csapataival kiegészített sereg így is tekintélyes haderőt jelentett.²² Szervezési és ellátási gondok miatt azonban a haderő csak Pest ostromát kezdhette meg, de egy hét után azzal is felhagyott és a nagy várakozások ellenére eredménytelenül tért haza.

1542-ben Buda elszigetelt, bár több ezres őrséggel megrakott végvára volt a törököknek, 1543–1544 folyamán azonban Esztergom, Székesfehérvár Pécs, Szeged és Hatvan elfoglalásával sikerült védőgyűrűt vonni a város köré, így 1544-et tekinthetjük az események záróévének. A Buda körüli harcok Fels 1540-es hadjáratával kezdődtek és az 1542-es birodalmi hadjáratral fejeződtek be, de csak 1544-re vált bizonyossá, hogy Buda egykönnyen nem lesz többé visszaszerezhető az oszmánoktól. Ma már tudjuk, hogy több ostrom ellenére erre 145 évet kellett várni.

A Budáért három éven át egyre nagyobb erők bevonásával folyó harcok – amelyekbe 1542-ben már jelentős német birodalmi csapatok is bekapcsolódtak – akiknek az élén

22. A hadjáratról több kötet és tanulmány is foglalkozik. A legfontosabb *Traut 1892*. A hadjárat diplomáciai előkészítésével kapcsolatban nagyon jó összefoglalót ad: *Károlyi Árpád 1880*. A hadjáratra vonatkozó iratanyagot lásd: *Meyer 1879*: 480–544.

olyan birodalmi fejedelmek álltak, mint Joachim brandenburgi őrgróf, vagy Szász Móric herceg, jelentős publicitást biztosítottak e hadjáratoknak.²³

De nem elválasztható a Budáért folytatott küzdelem az európai és Földközi-tengeri hadszínterek egyéb eseményeitől sem. Elég csak arra utalni, hogy Ferdinánd testvére, V. Károly császár 1541 őszén részben a budai oszmán diadal horderejét próbálta csökkenteni az oszmánokkal szorosán együttműködő kalózfészek, Algír elfoglalásával. A későn induló tengeri hadjárat azonban az őszi viharok miatt katasztrófába torkollott és a sereg java odaveszett a berber partokon.²⁴ 1542-ben kiújult a háború azzal a Franciaországgal is, amelyik ekkor már nyílt szövetségi viszonyt ápolt az oszmánokkal, és hadműveleteiket is összehangolták. 1543-ban, miközben Szülejmán Magyarországon Esztergom, Pécs és Fehérvár bevételéért hadakozott, flottája Nizzát fosztotta ki, majd francia területen, Toulonban telelt át.

Buda tehát nemcsak amiatt került az európai érdeklődés homlokterébe, mert a humanisták rokonszenvvel tekintettek a városra, hanem azért is, mert éveken át két világhatalom vetélkedésének színtere lett, illetve más oldalról közelítve a több helyszínen folyó európai hatalmi vetélkedés egyik fontos, a többitől nem elválasztható frontvonala. Buda eleste ezért nem tekinthető kizárólagosan magyar eseménynek. Mert bár a legmagasabb árat a fővárosát veszített Magyarországnak kellett megfizetnie, az 1540-es évtized első éveiben Buda, amelyet előbb nem tudtak időben elfoglalni a török előtt, majd nem tudták tőle visszafoglalni, a nemzetközi összefogás kudarcát is jelentette a diadalmasan előrenyomuló oszmánokkal szemben.

Ha tehát jobban meg akarjuk érteni, mi történt, miért történt és mi veszett Buda alatt, érdemes új keretek között megvizsgálni az idevágó forrásokat, mert feltárni való akad bőven.

BUDA 1541. ÉVI OSTROMÁNAK FORRÁSAI

Bár ahogy fentebb írtam, Budáért és Buda körül 1540-től két éven át több felvonásban zajlottak összecsapások – köztük több ostrom és ostromkísérlet is –, mind katonai, mind politikai jelentősége szempontjából vitán felül az 1541. évi Roggendorf-féle ostrom érdemel különösen kiemelt figyelmet. Neki ugyanis, szemben Fels csapataival, akiknek sem idejük, sem megfelelő felszereltségük nem volt Buda megvívására, vagy akár Brandenburgi Joachimmal, aki különböző szervezési és stratégiai hibák folytán Buda tényleges ostromához hozzá sem tudott kezdeni, katonai ereje, megfelelő felszerelése és ideje is volt, hogy sikerrel oldja meg Buda bevételét. Az, hogy kudarcot vallott, járványtól tizedelt serege pedig áldozatául esett a török felmentő had és a várvédők együttes támadásának, megnyitotta az utat Buda váratlan, de nem előzmények nélküli török megszállásához. Messze nem véletlen tehát, hogy a Buda körüli harcokat taglaló forrásaink nagyobb része kiemelt jelentőséget tulajdonít Roggendorf ténykedésének. Az 1541 májusától augusztus végéig tartó hadműveletek hadtörténeti

23. Néhány német és latin nyelvű kiadvány példaképpen: *Sabinus 1542; Bruschius 1542; Sachs 1542; Cremer [s. a, s. l.]*.

24. V. Károly algíri hadjáratáról lásd Korpás Zoltán tanulmányát jelen kötetben. Az algíri hadjáratra vonatkozóan kiváló kortárs forrás: *Villegaigon 1542*.

értékelése nem ennek a tanulmánynak a feladata, azt azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy Roggendorf hónapokig valóban keményen és serege harcértéke alapján alapvetően eséllyel ostromolta Budát. Vagyis a hadjáratnak *van* hadtörténete. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mivel az idevágó kortárs vagy közel kortárs beszámolók és visszaemlékezések elég sommásan kezelik Roggendorf ostromtevékenységét: megemlítik, hogy több irányból erősen lövette a várat és a várost, szokás említeni legalább egy nagyobb rohamot, nem hallgatják el azt sem, hogy Roggendorf aknák ásásával is próbálkozott, mégis minden beszámoló közös kulcseleme a budai polgárok júniusi árulási kísérletének bemutatása. Úgy tűnik, a különböző forrásmunkák szerzői egyetértenek abban, hogy ez lett volna Roggendorf legnagyobb lehetősége és ennek elpuskázása megpecsételte az ostrom sorsát. Ezt követően már csak arról emlékeznek meg forrásaink, hogy Roggendorf serege augusztus végén katasztrofális vereséget szenvedett. Amit ezek után igen részletesen szokás tárgyalni, az a szultáni hadicsel története és az augusztus 29-ét követő napok eseményei. A magyar urak tárgyalásai a török táborban, a janicsárok belopódzása a városba, majd a szultán döntése, hogy a fővárost megszállja és Izabella, illetve csecsemő fia és hívei számára Erdélyt és a keleti részeket engedi csak át.

Egyaránt ez a két leghangsúlyosabban, legrészletesebben bemutatott és elemzett epizód Buda kapcsán, olvassuk bár Szerémi históriáját, a *Memoria rerumot*, Bornemisza Tamás *Emléközetét*, Verancsics beszámolóját, vagy Izabella szervitorának hozzá írt, gyakran citált levelét. Ezek nagyon értékes és fontos dokumentumok, de arra alig adnak választ, hogyan történhetett meg, hogy egy olyan jól felszerelt sereg, mint Roggendorffé nem tudta időben, tehát még a török érkezése előtt teljesíteni a rábízott stratégiai feladatot. Ha alaposan megrostáljuk az ismert forrásokat, azt találjuk, hogy magáról az ostromról, annak katonai eseményeiről elenyésző szöveg számol be. Jelen pillanatban három ilyen tudok mondani: nyomtatásban is olvasható, de csak latinul Izabella szervitorának Verancsics-hoz írott levele, mely lényegében melléklete, kiegészítése annak, amit fentebb már említettem. Ez a szöveg azonban alapvetően az ostrom során történetekkel foglalkozik, a budaiak harcait és nélkülözéseit örökíti meg. Még ennél is izgalmasabb és főleg részletgazdagabb az az ostromnapló jellegű kézirat, mely *Civitatis Budae longa obsidio* címen maradt meg a Verancsics-hagyatékban.²⁵ Bár a tizenkét levél, illetve huszonnégy oldal terjedelmű kéziratot két autográf Verancsics-levél fogja közre,²⁶ maga a napló nem Verancsics kézírása és latinsága alapján is eléggé kétséges, hogy a kiválóan képzett humanista alkotása lenne. Bár nyelviileg dögös szöveg, mégis unikális forrás abban az értelemben, hogy egy rövid, a Szapolyai és Ferdinánd közti polgárháborút taglaló bevezetés után valóban naplószerűen, legalább a jelesebb események idejét konkrétan rögzítve mutatja be az ostrom menetét, kifejezetten informatív módon.

A két említett dokumentum már alaposabb közelítést tesz lehetővé a Roggendorfféle ostrom bemutatásában, van azonban egy alapvető hiányosságuk, mégpedig egy olyan hiány, melyen osztoznak lényegében valamennyi szöveggel, melyek szemtanúktól vagy későbbi összefoglalókból származnak. Akár Szerémi, akár Izabella szervitora,

25. OSZK Kézirattár, Quart Lat 511.

26. Az egyik Petrovics Péternek, a másik Szokoli Ferenc aradi prépostnak szól.

a *Memoria rerum* szerzője (vagy szerzői), vagy az *Obsidio* lejegyzője a forrásunk, csupa olyan dokumentummal van dolgunk, amelyek kvázi *fentről*, tehát a várbeliek szemszögéből mutatják be az ostromot. Ami természetes is, hiszen csupa olyan embertől származnak, aki ott volt a városban az ostrom idején. A kép azonban féloldalas, ha nem vonunk be olyan szemtanút is, aki *lentől*, az ostromlók közül örökítette volna meg az eseményeket. Nos, ilyen magyar történeti forrásunk nincs, akad azonban egy jelentőségéhez képest alig méltatott mű, mely segíthet teljesebbé tenni ismereteinket. A továbbiakban erről a műről és szerzőjéről lesz szó.

WOLFGANG LAZIUS, SZEMTANÚ A VÁR TÖVÉBŐL

A híres bécsi humanistáról, I. Ferdinánd udvari orvosáról, később hivatalos történetírójáról, az osztrák Wolfgang Laziusról (1514–1565) van szó. Lazius hihetetlenül termékeny író volt és egyben igen sokrétű tevékenységet folytatott: praktizált orvosként, írt történeti műveket német és latin nyelven, ő írta az első városmonográfiát Bécsről, térképeket jelentetett meg, renováltatta a Peterskirchét, jelentős könyvgyűjteménye volt és a sort még folytathatnánk. Egy ilyen sokrétű életmű természetszerűleg nem kerülte el a tudósok figyelmét. Sajátos módon azonban, míg az orvos,²⁷ a kartográfus,²⁸ a könyvgyűjtő²⁹ vagy épp a várostörténész³⁰ Laziusnak komoly irodalma van, történetírói tevékenységével csak érintőlegesen foglalkozott a tudomány. Jól látszik ez a 2014 októberében, Lazius születésének 500. évfordulójára rendezett konferencia programján is. Noha a tanácskozáson számos aspektusból vizsgálták Lazius életművét, de történeti működése alig kapott figyelmet, a fő műnek számító *Rerum Austriacarum Decades*ről pedig nem szólt előadás. Ez aligha véletlen, hiszen korábban is csak egyetlen rövidebb monográfia született erről, Michael Mayr habilitációs dolgozata, mely 1894-ben jelent meg Innsbruckban. Az V. decas jelentőségét ebben már Mayr is kiemelte, tervezte is, hogy a mű ezen, legértékesebb részét kiadja, a kiadás azonban nem valósult meg.

A magyar kutatók sem szenteltek több figyelmet az osztrák humanistának: Waczulik Margit ugyan kiemelten foglalkozott Lazius forrásértékével, sőt Mayrtól eltérő módon próbálta rendezni a ránk maradt kéziratok sorrendjét is, 1937-ben kiadott munkája azonban ilyen szempontból visszhangtalan maradt.³¹

Ez valószínűleg nem független attól, hogy egy Lazius-kiadás létrehozása fáradságos munka, még akkor is, ha csak az V. decas megjelentetése a cél. Egyrészt a mű terjedelme, másrészt a kéziratok hagyományozódása miatt. A *Rerum Austriacarum Decades* kifejezetten monumentális mű, de az V. decas önmagában is 250–300 kéziratot oldalt tesz ki, amely hozzávetőlegesen ugyanennyi gépelt oldalnak felel meg. Bonyolítja a helyzetet, hogy a decas nagyobb része három verzióban is ránk maradt.³² Ezeket

27. *Siraisi 2007*: 206–217.

28. *Svatek 2006a, Svatek 2006b, Svatek 2008a, Svatek 2008b*.

29. *Trenkler 1978*.

30. Lásd Markus Jeitler, Karl Fischer és Ferdinand Opll kutatásait.

31. *Waczulik 1937*: 56–60.

32. ÖNB cod 7967; cod 7937 és cod 7688.

jelenleg kivétel nélkül az Österreichische Nationalbibliothek őrzi. A három kódex helyes sorrendjének megállapítására már Mayr³³ és Waczulik³⁴ is tett kísérletet, de a biztos érvekre épülő sorrend megállapítása még további alapos filológiai és tartalmi elemzést igényel. De bár Lazius kiadni nem csekély fáradság, a munka kétségkívül komoly hozadékokkal kecsegtet. Mert bár pusztán címe alapján akár mellőzhetnénk is a munkát, hiszen az Bonfini stílusában, a legkorábbi római időktől kezdve Ausztria, vagy helyesebben az osztrák területek történetét ígéri, és ennek megfelelően számos régi krónika alapján kompilálja a szöveg nagy részét, de éppen a mű utolsó nagy egysége, az V. decas az, amely magyar szemszögből is kiemelkedően jelentős forrás.

Az V. decas ugyanis lényegében kortörténet, amelyben Lazius az időközben az Ausztriai Ház uralma alá került Magyarország aktuális eseményeivel foglalkozik, és egy rövid történeti áttekintés után részletesebben az 1540-től 1556-ig tartó időszak eseményeit mutatja be. A leghangsúlyosabban és terjedelmileg is a legbővebben pedig éppen a minket érdeklő éveket, vagyis az 1540–1542 közti eseményeket tárgyalja az osztrák humanista. A mű egyik legkorábbi, már 1548-ra elkészült szerkesztése szerint a *Liber primus* Fels 1540-es hadjáratát, a *Liber secundus* Roggendorf Buda alatti tevékenységét, végül a *Liber tertius* Brandenburgi Joachim 1542. évi nagy hadjáratát taglalja, összesen mintegy 160 kéziratos oldal terjedelemben. Lazius elsősorú forrássá tenné már az is, hogy valóban kortársként írt az eseményekről, ráadásul udvari történetíróként hozzáférése lehetett a legjobb eredeti forrásokhoz, de Roggendorf 1541-es hadjáratára vonatkozólag külön kiemeli szavai hitelét, hogy katonarósként személyesen is részt vett a hadjáratban, mi több, Roggendorf szűkebb stábjához tartozott.

Erre utalnak kinevezésének körülményei is. Lazius ugyanis nem egyszerűen odacsapódott a sereghez: férje távollétében maga Jagelló Anna nevezte ki egyfajta tábori főorvossá (*Physicus beim Heer*) havi 24 forintos fizetéssel. A kinevezési adatokat megőrző Gedenkbücherekben így együtt szerepel a hadjárat név szerint említett katonai vezetőivel a 100 forintos fizetésre jogosult Balthasar von Puechheimmal, a hadbiztosként (*Kriegscommisär*) említett, 600 forintért szolgáló Niklas Graf zu Salmmal, Eitteleg von Reischach gyalogsági parancsnokkal (450 ft) és Hans von Weispriach lovassági kapitánnyal (300 ft).³⁵ Vagyis, bár nem volt katona, mindenképpen a tágabb értelemben vett vezérkarhoz tartozott. Bizonyos szakirodalmi adatok alapján kérdéses ugyanakkor, hogy valóban végig Buda alatt maradt-e az ostromló sereggel.

Már Adalbert Horawitz megemlítette Laziusról írott szócikkében,³⁶ hogy a fiatal bécsi orvos elsősorban pénzügyi okokból csatlakozott az 1541. évi hadjáratához, de egy ránk maradt levélre hivatkozva úgy vélte, felesége sürgetésére még a hadjárat vége előtt hazatért Bécsbe.³⁷ Ha Horawitznak igaza van, és Lazius nem maradt végig az ostromló sereggel, az nem ássa ugyan alá, de kissé kétségkívül csorbítja beszámolója hitelét. De hazatért-e valóban Lazius? A feleség Horawitz által is hivatkozott levele,

33. *Mayr 1894*: 53–54.

34. *Waczulik 1937*: 57.

35. *Oberleitner 1860*: 78–79.

36. ADB 1883: 89–93

37. Doch ging er wohl finanzieller Gründe halber als Militärarzt nach Ungarn, bis ihn dringende Bitten seiner sehr besorgten Gattin bewogen, 1541 wieder nach Wien zu kommen. *Uo.*

melyben sürgette férje hazatértét, az ÖNB cod 9472 jelzetű kódexében található és dátuma szerint 1541. július 26-án kelt Bécsben. Már a dátumból is látható, hogy még ha Lazius meg is kapta a levelet, az adott viszonyok között, egy háborús zónában aligha érhetett az oda augusztus közepénél hamarább. Akkorra pedig, még ha Lazius haza is akart volna menni, a német tábor körül már bezárult a felmentő török csapatok ostromgyűrűje, így kijutnia igen kockázatos lett volna. Ez a dokumentum tehát aligha bizonyítja azt, hogy az osztrák orvos jóval az augusztus 21–22-i tragédia előtt elhagyta volna Roggendorf táborát. Még tovább erősítik ezt a vélekedést a Lazius szövegében található személyes utalások.

Már az is sokat elárul a szerző elbeszélői pozíciójáról, hogy a többi könyvvel ellentétben, az 1541. évi eseményeket tárgyaló II. könyvet egyes szám első személyben beszéli el, mintegy aláhúzva a tény, hogy ez esetben nem hallomás vagy forrásgyűjtés alapján, hanem személyes tapasztalatból ír. De ahogy fentebb is említettem, nem csak, hogy jelen volt, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy ténylegesen közel állt a döntéseket hozó vezérkarhoz. Nézzünk erre néhány bizonyító erejű idézetet!

Lazius beszámol arról, hogy nyár közepén már híre járt a táborban a török sereg közeledtének. Roggendorf biztosat akarván tudni az ellenség számáról, haladási sebességéről és főleg arról, hogy valóban a szultán vezeti-e őket,³⁸ felderítőket küld ki. Amikor pedig az egyik rác kémje visszatér, Lazius segítségére van szüksége, hogy jelentést tehessen az agg német parancsnoknak. A rác felderítő ugyanis nem tud németül, Roggendorf pedig se szerbül, se latinul, így a kém jobb híján mégis latinul tesz jelentést, amit legalább Lazius ért és tolmácsol a fővezérnek.³⁹

Kicsivel korábban, mint orvost látjuk Roggendorf körül forgolódni. Mint ismeretes, a német vezért reggeli közben egy eltévedt ágyúgolyó vagy repeszdarab eltalálta a kezén. A törést a jelen levő orvosok és sebészek (medici et chirurgi), *akik között Lazius is ott van*, erejükhöz képest próbálják ellátni, de a letargiába süllyedő vezér szervezete nem reagál a kezelésekre.⁴⁰ A diagnózis, a törésből kialakuló sebláz, majd a kezdődő vérhas tünetei is sokatmondóak, de számunkra most mégis az a közbevetés a legjelentősebb, hogy Lazius megemlíti, hogy ő maga is jelen volt az eseményeknél.

Egy másik passzusból úgy tűnik, valójában a tapasztalt bécsi doktor volt az orvosi stáb vezetője. Lazius legalábbis a legfontosabb személyek közt említi magát, amikor arról számol be, hogy az elbizonytalanodó Roggendorf Ferdinándhoz fordult levélben, engedélyt kérve az ostrom feloldására. A levelet Niclas Graf zu Salm vitte az uralkodóhoz. Úgy tűnik, őrá bízták saját külön beszámolójukat a tábori orvosok is,

38. Ekkor még csak a Mehmed pasa vezette előhad közeledett Buda felé.

39. Quem mox et explorator Rascianus ad penitiora Pannoniae, qua adventare Turcae dicebantur, emissus reversusque cum haud grato nuncio confirmavit me interprete, qui Latine excepta Germanice duci tum retuli. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 134r–134v.

40. Is quippe, cum a prandio sedens in sella operam somno daret, globo tormenti hostilis brachium tenus contactus fractoque osse brachiali primum manus officium amiserat, deinde ipse febrem paulatim dilapsus est. Quibus etsi malis medici chirurgique (inter quos et ipsi fuimus) operam pro se quisque et ex arte, quam maxime poterat, curam impenderet, animi tamen morbo omnem methodum excludente et fractura consolidationem refugit, et febris quotidie auctior, in profluvium tandem et ipsa ventris desiit. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 132r.

akik közt Lazius *primo loco* szerepelt.⁴¹ Ezek az idézetek arra mindenképp alkalmasak, hogy alátámasszák, Lazius valóban fontos szerepet töltött be az ostromlott seregben, így beszámolója egy belső információkkal is bíró szemtanú hitelével bír.

A kérdés csak az, meddig maradt ténylegesen a táborban a bécsi humanista orvos? Ha megkapta, engedett-e felesége unszolásának és hazafelé vette-e az irányt még az augusztus 22-i katasztrófa előtt? Szintén a II. könyv szöveghelyei alapján elég nagy biztonsággal meg lehet mondani, meddig alapul Lazius beszámolója saját élményanyagán. Egész bizonyosnak látszik, hogy a német sereg augusztus 21–22-e éjszakáján megkísérelt visszavonulásának és az ebből kibontakozó harcnak, majd mézszárlásnak tanúja volt. Azt írja ugyanis, saját szemével látta, hogy úszva vagy hajókon csak igen kevesen érték el a pesti oldalt, miután a törökök elfoglalták a gellérthegyi tábor. Többes szám első személyt használ, és egyértelműen azt állítja, ekkor még maga is az események sűrűjében forgolódott.⁴²

Amikor viszont arról számol be, hogy a magukat megadó német katonákat a törökök látványossággéppen fákhöz kötözték, és a budai polgárok örömmujjongása közepette halálra nyilazták, már csak annyit ír, hogy ez a hír járta.⁴³ Mivel az egész könyvben konzekvensen első személyben beszél, ha olyan eseményekről van szó, melynek maga is tanúja volt, ez a *fama est* fordulat arra enged következtetni, hogy mire a győztes törökök mézszárlást rendeznek a foglyok között, Lazius már nincs Buda környékén, vagy nincs abban a helyzetben, hogy kövesse az eseményeket.

Tudjuk ugyanis, hogy a német sereg egy részének végül is a sebesült vezérrel, Roggendorffal együtt sikerült kitörnie és a Duna mentén megkezdte a visszavonulást. Joggal feltételezhetnénk, hogy Lazius is a menekülők között volt. Akad azonban egy érdekes okirat, ami azt sugallja, hogy szerzőnk sorsa még ennél is kalandosabban alakult. I. Ferdinánd egy 1550. február 12-én Augsburgban kelt levele szerint ugyanis Lazius doktor, aki az ő személyes parancsára vett részt az 1541. évi török elleni hadjáratban Magyarországon, nem csupán javait tette kockára a háborúban, de török fogságba is esett.⁴⁴ Ha ez valóban így van (és az uralkodói levél hitelében nincs okunk kételkedni),

41. ...Rogendorffii ... nil sine regis sui iussu atque autoritate faciendum existimans, cum prius frequentes litteras scripsisset, Nicolaum comitem a Salmis collegam ... ad regem Ferdinandum misit. Inter haec cum et medici, inter quos et ipsi fuimus primo loco, idem ad regem perscripsissent, ducis valetudinem adversam et quanta vi lues in castris immedicabili prope malo grassaretur, insinuantes. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 134v.

42. Pauci adeo in tutam Pesthiensium ripam, posteaquam Turcae castra nostra occupaverant, aut lintribus traicientes aut natando salutem, quam petebant, consecuti fuere. [...] ipsi, qui rebus omnibus interfuimus, conspeximus. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 136v.

43. ...multis cadentibus exanimis traditis armis et vexillis funesta deditio vitam pacti sunt. Quos (fama est) postea violata fide in spectaculum productos et arboribus passim in proximo nemusculo alligatos et, quod atrocius est, inspicientibus rem tam horrendam haud miserantibus oculis ipsis, qui Budae erant, Christianis, emissis ceu ad metam sagittis longe omnium crudelissime fuisse interfectos. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 137r-v.

44. Dieweyll wir uns nun gnädiglich zu erinnern wissen, dass ermelter doctor Latz sich hiervor in verschinen 41. jar auf unser gnädigst begeren und verordnungbey unser general obristen weyllend Wilhelbnen von Rogendorff freyherrn etc, und unsern khriegsfolckh in Hungern gehorsamlich gebrauchen hat lassen, daselbst vor Ofen nicht allein umb sein hab und guet, so vill er dessen bey ime gehabt, khomen, sondern auch von den Turckhen gefangen worden. Vö.: *Schrauf 1904: 252.*

akkor Lazius nemcsak bátor ember volt, aki végig a sereg mellett maradt, de szerencsés is, hogy utóbb (ennek körülményeit sajnós a levél nem részletezi), kiszabadult és nem jutott a lenyilazott vagy lefejezett foglyok sorsára. Akárhogy is történt, Lazius túlélte a kalandot, így történeti munkájában be is számolhatott az események alakulásáról, és tehetett egy beavatott szemtanú hitelével. Elbeszélői pozíciója mellett, vagyis hogy a német sereg, az ostromlók szemszögéből élte át a küzdelmet, ez adja műve különös jelentőségét. Befejezőképpen vizsgáljuk meg, hogyan látta az ostromot Lazius és legfőképpen azt, milyen okokból vallott kudarcot szerinte a nagyreményű vállalkozás.

A KUDARC OKAI

Lazius Roggendorf hadjáratáról írott könyve közel harminc kéziratos oldal, számos névvel, adattal, eseménnyel, alapos feldolgozása így további kutatásokat igényel, részletes elemzésére pedig jelen keretek között amúgy sincs mód. A továbbiakban így csak azokat a legfontosabb pontokat szeretném kiemelni, melyek Lazius szerint meghatározták a hadjárat sorsát.

A szöveg közvetlen folytatása az V. decas első könyvének, amely Fels 1540. évi hadjáratát mutatta be. Így kezdőpontja Fels lemondása és Ferdinánd igyekezete, hogy megfelelő vezért találjon pótlására. A választás végül Roggendorfra esett, aki ugyan szerzőnk szerint is tapasztalt hadfi, de már öreg és beteg, és csupán uralkodója határozott parancsára, némileg vonakodva vállalta a neki jutó feladatot.⁴⁵ Ez a jellemzés mintegy előrevetíti a későbbi problémákat, bár az ostrom első fázisában Roggendorf még energikusan és határozottan viselkedett.

Nem hagyja például magát megtéveszteni a taktikai tárgyalásokat folytató Barát által, és nem akarván fecsérelni az időt, ahogy – jegyzi meg Lazius – a német seregek szokták, akik tanácskozással vesztegetik az időt a táborban tétlenkedve, hanem nagy erővel ostromolni kezdi a várat.⁴⁶ Rohamot is vezényel, aknákat ásat, több irányból löveti a várat (mindezekről Lazius részletesen, a csapattisztek nevét is megadva számol be), de a próbálkozásokat az elszánt védők mind megghiúsítják. Roggendorf ekkor cselhez folyamodik: felbízta néhány budai polgárt, hogy illő jutalom ellenében titkon engedjék be csapatait a várba. Ez több szempontból is kulcsmomentum. Egyrészt, ahogy láttuk, a többi kortárs beszámolóban is kiemelt jelentőségű Bormemisza Tamásék kísérlete a vár átadására. Másrészt a korabeli ostromtechnika mellett még mindig a legbiztosabb és főleg a legkevesebb veszteséget ígérő módja egy erődítmény elfoglalásának, ha árulók révén az ostromlók meglepetésszerűen bejutnak a falak mögé. Lazius leírása tehát azért is fontos, mert segíthet tisztázni, ténylegesen ki is a felelős azért, hogy a sikerrel kecsegtető terv csúfos kudarcba fulladt. Más helyütt már részletesen bemutattam,

45 *longo et difficili apud Hispanos bello cognitus. Qui tametsi aetate pariter et morbis confectus unice semper quietem amplecteretur, tamen iussus a rege militiae magisterium suscepit.* Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 125r.

46. *non exspectando supplementum a rege inclyto, neque uti Germani milites antea consueverant, diu morando in castris, dum occasiones praestolantur et perdunt, dum tempus consiliis et terunt et trahunt longius, productis machinis maioribus atque in ambitu ante moenia dispositis totum diem noctemque globis maximis explosis quatefacere muros coepit.* Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 126r

hogy okolta a nagy magyar historikus, Istvánffy Miklós egyértelműen Roggendorfort a vállalkozás kudarcáért.⁴⁷ Ott azt is kimutattam, hogy bár Istvánffy több esetben tendenciózusan írta át az alapvető forrásául szolgáló Giovio-szöveget, de a budai polgárok esetében álláspontját, vagyis Roggendorf személyes felelősségét, Lazius írása is megerősíti.

Minden forrásunk egybehangzóan azt állítja ugyanis, hogy Roggendorf megszegve a budaiakkal kötött megállapodást, nem magyar katonákat küldött az éjszakai akcióba, akiknek ruházata, fegyverzete és főleg nyelvtudása biztosabb álcát szavatolt volna, hanem saját fia vezérletével német egységeket. A német beszéd azonban hamar leleplezte őket és Petrovics Péter idejében érkező csapatai kiszorították a városból a betolakodókat. A lényegyet tekintve Lazius is ezt írja. Külön kiemeli, hogy Roggendorf a legnagyobb hibát ott követte el, hogy apaként viselkedett és fiának akarta a dicsőséget, így családi érdekeit uralkodója érdekei elé helyezte.⁴⁸ Fia érkezése, aki amúgy is puhány és gyáva ember volt,⁴⁹ kifejezetten kárára volt a seregnek, mert megjelenése után Roggendorf teljesen megváltozott: ingadozóvá és bizonytalanná lett.

Az ostrom komoly fordulata tehát a rosszul kivitelezett akció, amely a legnagyobb lehetőségtől fosztja meg az ostromlókat és történik mindez Roggendorf apai érzelmei miatt. Innentől pedig a lejtőn nincs megállás: az egykor bölcsnek tűnő, tapasztalt vezér egyik rossz döntést hozza a másik után.

Híre jön, hogy török felmentő sereg közeledik. Roggendorf erre haditanácsot hív össze, ahol hosszan vitatják, feladják-e az ostromot. Többen a távozás mellett érvelnek, mások szerint maradni kell, de biztosabb és jobban védhető helyre kell áttelepíteni a táborot. A vita főleg az új táborhely kiválasztása körül lángol fel. Lazius szimpátiája itt már egyértelműen a gyalogságot vezénylő Eitteleg von Reischach mellett van. A szintén nagy rutinnal rendelkező tiroli katona a Margitszigetet javasolja bázisnak, ami kívül van a várbeli ágyúk hatókörén, de flottájuk birtokában egyben a kényelmes és biztonságos visszavonulást is garantálja.⁵⁰ Roggendorf azonban, gögből vagy ostobaságból – mondja

47. Kasza 2017b

48. Primum, antequam natus illi suus aderat, industrius ipse sic satis et felix, nihil sibi reliqui noctu dieque faciebat, ordines componere, ad murum intrepidus accedere, consilia sana partim colligere ex aliis, partim ipse dare, in omnibus nihil magis, quam turpem famam metuebat. Dein vero, ubi natus advenit, homo scilicet molliculus (quem matrimonio primum comitissae, atque inde etiam principis iuvarat) totus immutatus atque (ut ille inquit) multum diversus ab illo, per ambitionem et superbiam sibi et suae prosapiae, quod regi debebatur, commodum quaerere, illum in gloriae fortunaeque partem venire cupiebat. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 128v.

49. Egyfajta sajátos damnatio memoriae, hogy Lazius a fiú nevét nem árulja el. Más forrásból tudjuk, hogy Kristófnak (Christoph Freiherr zu Roggendorf) hívták és 1545-ben átszökött a törökhöz. Vö.: *Acsády 1897*: 221. – Köszönöm B. Szabó Jánosnak, hogy az adatra felhívta a figyelmemet.

50. Itaque suadebat is ad proximam insulam, Divae Virgini Margarethae sacram, quae haud procul aberat, transeundum, ubi quia undique flumine ambitur, et a iactu globorum Budaeque moenibus paulo remotior erat, quaecunque tandem suscepissent hostes consilia, si manendum videretur tuto omnem possent eventum belli expectare, et si ad discedendum postea casus aliquis cogeret, tuto rursus classis praesidio, quam nostri ad manum habebant, et sine negotio universum in adversam ripam traicere possent exercitum. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 129v

Lazius – elutasítja a tervet és a Gellérthegy keleti oldalán, a Duna-parton veret tábornokot.⁵¹ Az ágyúktól ugyan itt is védve vannak, ismeri el Lazius is, de a szűk hely könnyen halálos csapdává válhat, ami be is következik.⁵²

Amint a felmentő török sereg megérkezik, az ostromlóból egyszeriben ostromlottak lesznek. A gellérthegyi tábornokot minden oldalról körülveszi az ellenség, visszavonulás csak a Dunán át lehetséges.

Tovább nehezítik a helyzetet az egészségügyi körülmények. Lazius orvos volt, a hadjáratban is ilyen minőségében vett részt, nem csoda, ha szeme van az ilyen tényezőkre. A rosszul megválasztott tábornok zsúfolt, a katonák közt járvány üt fel a fejét. Ezt Lazius két fő okra vezeti vissza. Vizet csak a Dunából nyerhetnek és ugyanazon a helyen vételezik ezt, ahol a csapatok ételmezésére szánt állatokat is leölik. Így a katonák sokszor vérrel és állati belsőségekkel szennyezett vizet isznak.⁵³ Még súlyosabb, hogy nincs elég tűzifa, így a húst nem tudják kellőképp megfőzni, a félig nyers étel pedig vérhast és más járványokat okoz.⁵⁴ A betegség, írja a tábornok orvos, több áldozatot szedett, mint az ellenség fegyverei.⁵⁵ A katonák létszáma így augusztusra a harmadára apadt és a még talpon levők fizikai kondíciója is jelentősen leromlott. Az elharapódzó járványt a kevés orvos képtelen megfékezni, a betegek sorra halnak meg társaik szeme láttára, ami demoralizálja a sereget.

Roggendorf egyfajta apátiába esik,⁵⁶ majd egy ágyúgolyó meg is sebesíti, ami seblázat okoz. Alvezérei egy ideig tartják az állásokat, Reischach halála után a legfontosabb szerepet Warkoch György játssza Lazius szerint, de a visszavonulás elkerülhetetlen,

Roggendorf hosszas tépelődés után rászánja magát a kockázatos lépésre, de az akciót rosszul készítik elő. Mivel a korábban épített hajóhidat egy vihar szétverte, csak csónakok és dereglyék állnak a németek rendelkezésére, hogy átjussanak a pesti oldalra. Megmagyarázhatatlan módon azonban az éjszakai átkelésre csak két hajót rendelnek ki, így a művelet elhúzódik,⁵⁷ a türelmetlen katonák pedig egyre nagyobb zajt csapnak. A török megneszeli a tervet, rohamot indít a tábornok sáncai ellen és az éjszakai küzdelemben

51. Quae posteaquam sive impudentia Rogendorfus, sive fastu quodam (ut credebatur) considerare noluisse. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 129v.

52. Contra existimabat Ekhius iniquum hunc nostris locum futurum, si aucto Turcarum exercitu aut clade quadam nostris adfectis, subito ad discedendum fortuna impelleret. Et profecto res ita se habebat, quod mox eventus ostendit, cum conclusi undique nostri et tribus a castris ceu in medio iacerent hostium pressi, nec contra omnes eodem tempore opponere arma, nec sine cede relinquere castra poterant. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 129v

53. uno eodemque ex loco potum milites petebant, ubi paulo ante victimae carnes extaque et intestina animalium a cruore mundabantur. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 130r.

54. media parte et tepidae adhuc a morte coctae, quia ligna et coqui deerant, ita ut plurimum crudae ingestae in corporibus morbos suscitarent labore iam temporeque imbecillis. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 130r.

55. Quae plus etiam, quam hostis saeviens optimos quosque fortissimosque viros nostro in exercitu rapuit. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 130r. Illetve: ut aucta paulatim contagione, plura tabe, quam ferro corpora conficerentur. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 132r.

56. ut Rogendorfus animum remittere coeperat. Illetve: iam morbo animi in dies magis magisque increscente. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 131v

57. duae tantum ex tanto numero, quae partim cum commeatu, partim vero ex classe adstabant, essent delectae naviculae, quae milites ordine transportarent, vix paucae cohortes in paucis horis potuere traduci. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 135v

felmorzsolja a védőket. A sebesült vezért sikerül kimenteni, de útban hazafelé belehal sérüléseibe. A beszámolót Lazius Buda török kézre kerülésének említésével, illetve a felelősség kérdésének felvetésével zárja.

Bár a szöveg belső logikája azt sugallja, hogy a valódi vétkesnek a rossz döntéseket hozó, immár halott Roggendorft tartja, megpendíti, hogy a visszavonulás leleplezése esetleg a német táborban tartózkodó Perényi Péter bűne is lehetett.⁵⁸ Erre semmilyen más adatunk nincs, de Lazius koncepciójába kitűnően illik, hiszen az 1542. évi hadjáratot tárgyaló következő könyv Brandenburgi Joachim kudarcát egyértelműen a börtönbe is vetett Perényi Péter árulásának tulajdonítja. A gyanú felvillantásával tehát mintegy előre megágyaz ennek az elgondolásnak. Alapvetően azonban mégis a budai, Szapolyai-párti urak felelősségét hangsúlyozza, akik keresztény létükre inkább hagyták, hogy a főváros török kézre kerüljön, mint hogy betartsák azt a megállapodást, amit egy keresztény uralkodóval kötöttek.⁵⁹

Lazius és szövege nyilvánvalóan nem elfogulatlan. Más narratív forrásokkal összevetve azonban nagyszerű képet ad egyrészt arról, hogyan látta és akarta láttatni a Habsburg-udvar az 1541. évi fiaskót. Levéltári források bevonásával pedig az is tisztázható, melyek az érdekes humanista narrációjának megbízható, illetve tendenciózusan torzított elemei. Buda elestének számos egyéb forrása mellett, ennek feltárása a további kutatások legfontosabb feladata.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Acsády 1897

Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. Athenaeum, Budapest, 1897. 221.

ADB 1883

Allgemeine Deutsche Biographie, Band 18, Leipzig, 1883: 89–93

Apponyi 2004

Apponyi Sándor: Hungarica. Budapest, 2004.

B. Szabó 2006

Mohács. Szerk. *B. Szabó János*. Osiris, Budapest, 2006.

B. Szabó 2004 és 2005

B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117, 2004: 443–480; ill. Uő: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom.” A magyar hadsereg a mohácsi csatában II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118, 2005: 573–632.

B. Szabó 2006a

B. Szabó János: A mohácsi csata. Corvina, Budapest, 2006. (Corvina Tudástár)

58. Nisi illa forsán ad fidem promior opinio quorundam existimanda sit, qua Petro Perennio primi loci in nostris castris Hungariae regulo tanta proditio adscribitur. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 135v

59. Qui viri, si modo eo nomine digni sunt, duplici posteris crimine notabuntur, primum, quod regnum incolae ipsi tutoresque hosti tradiderint, deinde quod Christiana religione imbuti, sed nulla pietate eius acerrimo inimico religionis cedere maluerint, quam regi inclyto Christianissimoque pacto, foedere atque retenta parte regni reconciliari. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 139r-v.

B. Szabó 2015

B. Szabó János: Mohács: régi kérdések – új válaszok: A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, Budapest, 2015.

Bartonicsek 1926

Mohács Magyarországa: Báro Burgio pápai követ jelentései. Ford. *Bartonicsek Emma*. Magyar Irodalmi Társaság. *A Napkelet Könyvtára*, Budapest, 1926. 12.

Benda 1942

Benda Kálmán: A törökkor német újságirodalma XV–XVII. században. Athenaeum, Budapest, 1942.

Bessenyei 1981

1504–1566 Memoria rerum. Közéteszi, az utószót és a jegyzeteket írta: *Bessenyei József*. Magyar Helikon, Budapest, 1981: 50–91.

Bleyer 1897

Bleyer Jakab: Magyar vonatkozású német történeti népelemek 1551-ig. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 22, 1897: 334–347, 417–436.

Bornemisza 1981

Bornemisza Tamás: Emléközet. In: Magyar emlékirók 16–18. század. Vál., szöveggond., jegyz. *Bitskey István*. Szépirodalmi, Budapest, 1981. 70–77.

Bruschius 1542.

Gaspar Bruschius: De illustrissimo principe ac domino Mauricio Saxoniae duce elegia, Wittembergae, 1542.

Cremer [s. a. s. l.]

Johann Cremer: De pugna illustrissimi ducis Saxoniae Mauricii in Pannonis [s. a, s. l.]

Brodericus 1985

Stephanus Brodericus: Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum. Ed. *Csaba Csapodi*. Akadémiai, Budapest, 1985.

Farkas 2000 és 2001

Farkas Gábor: II. Lajos rejtélyes halála I. *Magyar Könyvszemle*, 116, 2000: 443–463, ill. Uő: II. Lajos rejtélyes halála II. *Magyar Könyvszemle*, 117, 2001: 33–66.

Farkas – Szebelédi – Varga 2015

„Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2016.

Fraknói 1884

Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt: A pápai követek jelentései alapján. Szent István Társulat, Házi Könyvtár 49, Budapest, 1884.

Fraknói 1876

Fraknói Vilmos: A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* 1, 1876: 8–14. In.

Göllner 1961

Carl Göllner: Turcica. Die europäische Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band MDI–MDL, Editura Academiei R. P. R., București. – Berlin, 1961.

Gouwens 1998

Kenneth Gouwens: Remembering the Renaissance. Humanist Narrations of the Sack of Rome. Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998.

Horváth 1937

Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben. Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó és Nyomda, Budapest, 1937.

Hubay 1948

Hubay Ilona: Röplapok, újságok, röpiratok az OSZK-ban 1480–1718. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1948.

Huszár 1912

Huszár Imre: Hazánkra vonatkozó külföldi újsághírek a XVI–XVII. századból. *Századok* 46, 1912: 517–520.

Imre 1987

Imre Mihály: Szenci Molnár Albert „Idea Christianorum”-a. In: Irodalom és ideológia a 16–17. században. Szerk. *Varjas Béla*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987: 231–252.

Istvánffy 1962

Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Ford. *Juhász László*. Magyar Helikon, Budapest, 1962.

Janicki 2016

Klemens Janicki: Ad D. Ioannem Antoninum, insignem medicum, Budae a Turcis occupatae querela. <http://literat.ug.edu.pl/~literat/janicki/010.htm>. Letöltés dátuma: 2016. november 18.

Károlyi 1880

Károlyi Árpád: A Német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. *Századok*, 14. 1880, I–V közlemény.

Kasza 2015

Kasza Péter: Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe. Kronosz, Budapest, 2015.

Kasza 2016

Kasza Péter: Megjegyzések Tranquillus Andronicus 1541-es törökellenes beszédéről. In: In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére. Szerk. *Bitskey István – Fazakas Gergely Tamás – Luffy Katalin – Száraz Orsolya*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016: 40–49.

Kasza 2017

Péter Kasza: Camerarius und die Türkenfrage. In: Camerarius Polyhistor. Studien zu den wissenschaftlichen Schriften des Älteren Camerarius. Hrsg. *Thomas Baier*. Narr Verlag, Tübingen, 2017: (sajtó alatt)

Kasza 2017a

Péter Kasza: The Two Lives of an Orator. Additions to the Origins of Tranquillus Andronicus' Anti-Turkish Speech from 1541. In: *Colloquia Maruliana XXVI: Tekstološki Izazovi Hrvatske Književne Baštine* (I). Eds. *Neven Jovanović – Branko Jozić – Francisco Javier Juez Gálvez – Bratislav Lučin*. Marulianum, Split, 2017: 287–300.

Kasza 2017b

Kasza Péter: „Historiam Hungaricam continuavit.” In: *Tanulmányok Istvánffy Miklósról és munkásságáról*. Szerk. *Ács Pál–Tóth Gergely*. Budapest, 2017: (sajtó alatt)

Katona 1979

Mohács emlékezete: A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források: A csatahely régészeti feltárásának eredményei. Szerk. *Katona Tamás*, *Pro Memoria*, Európa, Budapest, 1979.

Klaniczay 1982

Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. Szerk. *Klaniczay Tibor*. Szépirodalmi, Budapest, 1982: 902–912.

Kertbeny 1880.

Kertbeny Károly: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. Universitáts-Buchdruckerei, Budapest, 1880.

Lőkös 1996

Lőkös István: A horvát irodalom története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996: 58–59.

Lukinich 1926

Mohácsi emlékkönyv 1526. Szerk. *Lukinich Imre*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.

Mayr 1894

Michael Mayr: Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs: ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. Mit Nachträgen zur Biographie. Wagner'sche Universitätsbuchhandlung, Innsbruck, 1894.

Meyer 1897

Christian Meyer: Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im Türckenkriege von 1542. *Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde*, 16, 1879: 480–544.

Német S. 1993

Német S. Katalin: Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der HAB Wolfenbüttel. München – New York – London – Paris, 1993.

Oberleitner 1860

Karl Oberleitner: Finanz- und Kriegswesen unter Ferdinand I. von Jahre 1522 bis 1564. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 22, 1860: 78–79.

Perjés 1979

Perjés Géza: Mohács. Magvető, Budapest, 1979.

Pukánszky 1926

Pukánszky Béla: Mohács és az egykorú német közvélemény. In: Mohácsi emlékkönyv. Szerk. *Lukinich Imre*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926: 277–294.

Rúzsás–Szakály 1986

Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. *Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Sabinus 1542

Georgius Sabinus: Ad illustrissimum principem sacri Romani imperii electorem Ioachimum II. Marchionem Brandenburgensem in expeditionem contra Turcas proficiscentem. Francofordiae ad Oderam, 1542.

Sachs 1542

Hans Sachs: Der unglückhafte Scharmützel und Sturm des Römischen Reiches vor Pest in Ungern. Nürnberg, 1542.

Sadoletto 1541

Jacopo Sadoletto: De regno Ungariae a hostibus Turcis oppresso et capto. Lugdini apud Seb. Gryphium, 1541, App 282.

Schrauf 1904

Acta facultatis medicae universitatis Vindobonensis Bd. III., 1490–1558. Hgg.: *Karl Schrauf*. Wien, 1904.

Siraisi 2008

Nancy G. Siraisi: History, medicine, and the traditions of Renaissance learning. University of Michigan Press, 2007.

Svatek 2006a

Petra Svatek: Wolfgang Lazius – A Viennese Scholar of the 16th Century and his Political and Historical Maps. *Journal of the International Map Collectors' Society* 104, 2006: 36–46.

Svatek 2006b

Petra Svatek: Wolfgang Lazius. Leben und Werke eines Wiener Gelehrten des 16. Jahrhunderts. *Wiener Geschichtsblätter* 61/1, 2006: 1–22.

Svatek 2008a

Petra Svatek: Wolfgang Lazius und seine kartographischen Werke. Kartenanfertigung – künstlerische Kartenelemente – wissenschaftlicher Stellenwert der Karten im internationalen Vergleich. *Mensch – Wissenschaft – Magie. Mitteilungen Österreichische Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte* 25, 2008: 1–39.

Svatek 2008b

Petra Svatek: Die Geschichtskarten des Wolfgang Lazius. Die Anfänge der thematischen Kartographie in Österreich. *Cartographica Helvetica*, 37, 2008: 35–43.

Szakály 1975

Szakály Ferenc: A mohácsi csata. *Sorsdöntő Történelmi Napok*, 2, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975

Szerémi 1979

Szerémi György: Magyarország romlásáról. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1979: 314–327.

Tinódi 1984

Tinódi Sebestyén: Krónika. Sajtó alá rendezte *Sugár István*. Bevezetés *Szakály Ferenc*. Európa Kiadó, Budapest, 1984.

Traut 1892

Hermann Traut: Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von Jahre 1542. Druck und Verlag von Friedrich Luyken, Gummersbach, 1892.

Trenkler 1978

Ernst Trenkler: Wolfgang Lazius, Humanist und Büchersammler, *Biblos*, 1978, 86–103.

Verancsics 1857

Verancsics Antal összes munkái I. Közli: *Szalay László*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, *Magyar történelmi emlékek*, Második osztály. Írók II., 1857: 167–178.

Villegaigon 1542

Nicolas Durand de Villegaigon: Caroli V. Imperatoris Expositio in Africam ad Argieram, Norimbergae, 1542.

Waczulik 1937

Waczulik Margit: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században. Rábaközi Nyomda, Budapest, 1937.

PÉTER KASZA

BUDA OPPUGNATA 1541 – A NEW APPROACH TO AN EPOCHAL EVENT

ABSTRACT

The background to the fall of Buda to the Ottomans in 1541 is well known to historians and to the wider public. A closer look at the available sources, however, reveals that despite its undoubted importance in Hungarian history, the most important documents of the event have not been gathered together. Many have not even been published. Nonetheless, Buda evoked an incomparably greater reaction among the

European public than two earlier events, also falling on 29 August: the capture of Belgrade in 1521 and the Battle of Mohács in 1526.

The fall of Buda features in many works of art and literature, in several languages. Such intensity of interest could have stemmed from several different factors. Firstly, we should look at what was lost at Buda in 1541. It became the only capital of Latin Christendom that fell to the Ottomans, and was the city of residence of a medium-sized European power with a prominent cultural reputation, even if it was politically on the decline. In addition, Hungary was beginning to be absorbed into the Habsburg state-agglomeration by 1541, which meant that the loss of its capital was an event of European significance. Attention to the Ottoman front at Buda was also stimulated by the ongoing struggle there: battles had been raging in the region with increasing international involvement for nearly three years between 1540 and 1542 before the city finally fell.

None of the published sources give a detailed account of the sieges. They usually concentrate on one or two major events. Here, we draw attention to two previously unpublished texts that go some way to filling this gap. One, *Obsidio Budaë*, is a kind of siege diary from 1541, possibly written by Antal Verancsics. The other is a forgotten work of history by the Austrian humanist and court historian Wolfgang Lazius *Rerum Austriacarum decades*, the fifth, closing decas of which primarily concerns the wars in Hungary between 1540 and 1556. It exists solely as a manuscript. Of particular importance is Book II, the chronicle of Roggendorf's campaign in 1541. Lazius' text is unique in presenting the events from the viewpoint of the besiegers and in being an eye-witness account: Lazius was present in the campaign as a military doctor. It thus excellently complements what we already know.

I then go on to challenge a conclusion that has been put forward in previous literature: using internal arguments, I attempt to show that Lazius was indeed present throughout the siege. I also examine how the Habsburg historian saw the causes of the failure of the well-equipped German army.

petrusfalx@gmail.com